

Karolina Mazurek

Postawy i działania obywatelskie młodzieży w Polsce – w aspekcie zmiany systemowej

Kultura i Edukacja nr 2, 70-81

2005

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Karolina Mazurek

POSTAWY I DZIAŁANIA OBYWATELSKIE MŁODZIEŻY W POLSCE – W ASPEKCIE ZMIANY SYSTEMOWEJ

1. Istota postaw obywatelskich

Pojęcie postawy jest istotnym czynnikiem pośredniczącym między informacją społeczną, spostrzeganą w określonym środowisku, a sposobem reakcji na nią, odgrywając tym samym ważną rolę na różnych poziomach analizy badań psychospołecznych i społecznych. Kształtując świat społeczny jednostek, grup społecznych i całych społeczeństw, postawy mają więc fundamentalne znaczenie dla życia każdego człowieka¹. Ich problematyka znajduje swoje miejsce zarówno w rozważaniach teoretycznych, jak i w badaniach empirycznych z zakresu psychologii społecznej, socjologii, pedagogiki. W myśleniu teoretycznym nauk o społecznym zachowaniu się ludzi pełni ona zarówno funkcję zmiennej niezależnej, wyjaśniającej ludzkie zachowania, jak i zmiennej pośredniczącej, modyfikującej związek między zdarzeniami i sytuacjami zewnętrznymi a zachowaniami przez nie wywoływanymi. W teoriach określających źródła postaw ludzi oraz czynniki natury społecznej i psychicznej, od których zależy ich kształt, postawy pojawiają się w charakterze zmiennych zależnych. Empiryczny sens pojęcia postawy pozwala nie tylko na wyjaśnianie zachowań, lecz także na względnie jednoznaczne określenie, kiedy zachodzą zjawiska czy procesy przez nie oznaczone². Z psychologicznego punktu widzenia pojęcie postawy okazuje się bardzo przydatne przy próbach wytłumaczenia wyboru motywu. Co więcej, jego formuła pozwala łatwo nim operować³.

¹ G. Böhner, M. Wanke, *Postawy i zmiana postaw*, Gdańsk 2004, s. 27.

² S. Nowak, *Wstęp [w:] Teorie postaw*, (red.) S. Nowak, Warszawa 1973, s. 7–8.

³ K. Obuchowski, *Psychologia dążeń ludzkich*, Warszawa 1965, s. 69.

W dobie renesansu idei społeczeństwa obywatelskiego posłużenie się kategorią „postawy” dla ujęcia problematyki „obywatelskości” jako zjawiska społecznego, którego uwarunkowania sięgają systemu wartości jednostki i motywują niektóre z jej zachowań (zaniechań) wydaje się więc ze wszelkich miar uzasadnione.

Według K. Przyszczyrkowskiego obywatelskość postrzegana jest jako postawa polegająca na uczestnictwie jednostek w zbiorowej samoświadomości społeczeństwa. Jedną z istotniejszych cech obywatelskości jest to, że jest ona postawą aktywną z wyboru, a nie z przymuszenia, gdyż polega na świadomym przyzwoleniu jednostki na uczestnictwo w osobowości zbiorowej oraz zobowiązaniu do działania na rzecz tego osobowego dobra wspólnego.

Ujmując treść postawy obywatelskiej strukturalnie, należy przyjąć, że jej **aspekt poznawczy** wyraża się zbiorową świadomością, że „inni uczestniczą wraz ze mną w tym samym”, **aspekt normatywny** to poczucie wspólnotowości i solidarności jako potrzeby i konieczności, **aspekt behawioralny** związany jest ze świadomością przynależności do takich instytucjonalnych przejawów działalności różnych wspólnot czy warstw, jak różnorodne organizacje czy stowarzyszenia⁴.

2. Postawa a działanie

Konsekwencją przyjęcia strukturalnej⁵ definicji postawy jest uznanie, że postawę stanowią procesy poprzedzające działanie oraz samo działanie, wpływające z wewnętrznej strony postawy.

Zewnętrzny przejawem postawy obywatelskiej, czy też jej działaniowym aspektem jest aktywność stanowiąca manifestację nie tylko własnych zdolności, lecz także potrzeb i przekonań. Podobnie jak inne działania społeczne jest ona często ujmowana jako udział w zinstytucjonalizowanych strukturach życia społecznego. Pełniąc wyznaczoną rolę, ludzie stają się narzędziami owych struktur, zaś ich osobista działalność ulega odpersonalizowaniu, jednak zasięg władzy i znaczenie w strukturze zostają wzmocnione. Przeciwnościem takiej podporządkowanej formie aktywności społecznej jest bezpośrednia akcja człowieka wobec człowieka zrodzona z wewnętrznej potrzeby i pragnienia. Takie ujęcie działalności społecznej nie neguje potrzeby funkcjonowania instytucji i organizacji, jednak narzucone przez nie zewnętrzne ramy stanowią w nim tylko obiekt

⁴ K. Przyszczyrkowski, *Postawy obywatelskie Polaków* [w:] *Wychowanie obywatelskie. Studium teoretyczne, porównawcze i empiryczne*, (red.) Z. Melosik, K. Przyszczyrkowski, Toruń–Poznań 1998, s. 125.

⁵ Por. S. Nowak, *Pojęcie postawy w teoriach i stosowanych badaniach społecznych* [w:] *Teorie postaw*, (red.) S. Nowak, Warszawa 1973; S. Mika, *Postawy i ich badanie* [w:] *Materiały do nauczania psychologii*, (red.) L. Wołoszynowa, Warszawa 1966, s. 357–426; T. Mądrzycki, *Psychologiczne prawidłowości kształtowania się postaw*, Warszawa 1970.

tywny kształt tego, co jeden człowiek czyni dla drugiego (czy dla społeczności), nie są zaś istotą samego działania⁶. Można przyjąć, iż ów drugi rodzaj działania jest – posługując się terminem E. Fromma⁷ – społeczną aktywnością twórczą. Owa podmiotowa, refleksyjna, rzeczywiście zorientowana na społeczne cele aktywność stanowi istotę behawioralnego aspektu postawy obywatelskiej w najgłębszym jej rozumieniu.

W odniesieniu do związku postawy z działaniem, poza analizą behawioralnego (działaniowego) jej aspektu, należy zwrócić uwagę na wpływ czynników sytuacyjnych na relacje między tymi zmiennymi. Czynniki zewnętrzne modyfikują związek postawy z zachowaniem. Zależności istniejące „na zewnątrz” relacji między człowiekiem a danym obiektem oraz związki łączące człowieka i dany obiekt mogą być przyczyną rozbieżności zachowań. Stąd też postawy stanowią pewne dyspozycje do działania powstające pod wpływem społecznych potrzeb jednostki i społecznych sytuacji⁸.

Terminem opisującym zgodność treści postawy z zachowaniem wobec jej przedmiotu jest zwartość. Wpływające na nią czynniki można podzielić na osobowościowe i sytuacyjne. Do pierwszej grupy zalicza się istnienie innych postaw, sprzecznych z daną postawą, której związek z zachowaniem nas interesuje, sprzecznych z daną postawą motywów, umiejętności werbalnych i społecznych. Czynniki sytuacyjne to: obecność innych, ważnych osób, przepisy dotyczące ról, istnienie alternatywnych zachowań, zmiany w poziomie ogólności przedmiotu postawy, przewidywanie konsekwencji wydarzeń, występowanie nieprzewidzianych wydarzeń zewnętrznych uniemożliwiających ujawnienie istniejącej postawy. Zasadniczo więc zespół zachowań wobec określonego przedmiotu zdeterminowany jest wieloma różnymi czynnikami⁹.

Osobnym zagadnieniem jest trwałość zachowań składających się na aktywność społeczną. Może mieć ona podłoże biologiczne (temporalne). Cechy temporalne przejawiają się w działalności ludzkiej o każdej treści i kierunku, w związku z czym aktywność społeczna może być wyrazem cech indywidualnych lub ogólnej aktywności życiowej uwarunkowanej temporalnie. Drugą grupą warunków trwałości zachowań jednostki są czynniki świadomościowe. Wynikają one ze zinternalizowanych, zgeneralizowanych w systemie wartości doświadczeń społecznych regulujących zachowania człowieka. W tym ujęciu można mówić o świadomej aktywności społecznej ukierunkowanej na określone wartości społeczne.

Typ uwarunkowania aktywności społecznej, w tym także postaw obywatelskich, można traktować jako przejaw ogólnej prawidłowości rozwojowej. O ile we wcześniejszych okresach rozwojowych jej podłożem jest temperament, o tyle w miarę dojrzewania społecznego działalność staje się coraz bardziej świadoma i ukierunkowana na

⁶ L. Witkowski, *Dwoistość w pedagogice Bogdana Suchodolskiego*, Kraków 2001, s. 208–209.

⁷ E. Fromm, *Mieć czy być?*, Poznań 1995, s. 149–152.

⁸ Cz. Kozak, *Postawy społeczno-moralne młodzieży licealnej*, Legnica 1986, s. 13.

⁹ S. Mika, *Psychologia społeczna*, Warszawa 1981, s. 121–126.

określone wartości społeczne. Zasadniczo jednak należy przyjąć, iż aktywność społeczną szczególnie silnie warunkuje współwystępowanie obu typów czynników¹⁰. Wiek, a dokładniej etap cyklu życiowego i rodzinnego, stanowi istotną determinantę społecznego uczestnictwa i współdziałania. Jest to związane tak z wypełnianiem określonych dla etapu życia ról społecznych, jak przyjmowaniem wzorców społecznego uczestnictwa i współdziałania. W tym świetle ogólnie ujmowany okres młodości jest czasem rozszerzonego zakresu społecznego uczestnictwa w kręgach pozaszkolnych oraz kształtowania się specyficznych wzorów współdziałania z rówieśnikami¹¹. Można go więc traktować jako okres, w którym także podejmowanie działań obywatelskich ma szczególne szanse na rozwój.

3. Zorganizowane formy obywatelskiego działania

Dla porównania postaw obywatelskich młodzieży w warunkach zdeterminowanych przez dwa różne ustroje państwa istotne jest podkreślenie różnic w definiowaniu postawy obywatelskiej, a tym samym obywatelskiej aktywności. Jak już wskazano współcześnie postawę obywatelską, a szczególnie jej behawioralny aspekt wyrażony aktywnością społeczną wiąże się najczęściej z działalnością w ramach organizacji pozarządowych¹², choć nie zawsze. Przed rokiem 1989 aktywność obywatelska definiowana była jako działanie wyrażające aprobatę istniejącego wówczas systemu władzy oraz utożsamianie się z postaciami reprezentującymi państwo. Oznaczała ona internalizację przez jednostki norm propagowanych przez władze oraz identyfikowanie się z przywódcami państwa¹³.

Niezależnie od systemu behawioralny aspekt postawy obywatelskiej mieści w sobie dwa rodzaje obywatelskiej aktywności: zinstytucjonalizowanej, ujętej w mniej lub bardziej sformalizowane ramy organizacji oraz niesformalizowanej, spontanicznej, która często jest skierowana „przeciw” i ma charakter protestu. Zasadniczo drugi z wymienionych typów działań cieszył się i cieszy znacznie większą popularnością¹⁴. W odnie-

¹⁰ D. Perczyńska, E. Żuchowska-Czwartosz, *Charakterystyka dzieci aktywnych społecznie ze względu na cechy temporalne oraz uznawane wartości społeczne* [w:] *Aktywność i aktywizacja społeczna*, (red.) A. Gurycka, Warszawa 1976, s. 12–13.

¹¹ B. Misztal, *Zagadnienia społecznego uczestnictwa i współdziałania*, Wrocław 1977, s. 231.

¹² Należy zaznaczyć, że nie zawsze postawa obywatelska i obywatelskie działanie musi przejawiać się w działaniu zorganizowanym, czego przykładem może być np. aktywność wyborcza.

¹³ A. Uhlig, *Aktywność i bierność obywatelska (typologia postaw w świetle wyników badania postwyborczego)* [w:] *Demokracja i wybory. Raport z badań „Opinie Polaków – jesień ‘85”*, (red.) S. Gebethner, Warszawa 1988, s. 333.

¹⁴ K. Podemski, *Uczestnictwo w życiu publicznym* [w:] *Jednostka wobec władzy*, (red.) M. Ziółkowski, B. Pawłowska, R. Drozdowski, Poznań 1994, s. 112–113.

sieniu do działania w obrębie organizacji (młodzieżowych) należy mieć na względzie różne warunki ich funkcjonowania w dwóch różnych ustrojach politycznych państwa. „Stare”, „stare zmodyfikowane” lub „nowe” organizacje młodzieżowe nie tylko działały w odmiennych typach społeczeństw, lecz także pełniły w nich różne role. Przed rokiem 1989 te z nich, które działały legalnie, stanowiły element socjalistycznego systemu politycznego¹⁵. Jednak młodzież zasadniczo podzielała przekonanie, że realizowany przez nie program nie był na tyle ważny, by osobiście angażować się w jego realizację. Jeśli już interesowała się nimi, to nie ze względu na ich program czy statut, lecz raczej „dla przyjemności”. Uczestnictwo młodzieży w organizacjach często ograniczało się do form jednostronnych, mało ambitnych. Wielu wstępowało do organizacji jedynie formalnie, nie czując się z nią emocjonalnie związanymi, o czym świadczyły między innymi opinie, iż rówieśnicy wstępują do organizacji dla ułatwienia załatwienia spraw osobistych, a tylko nieliczni – by wpływać na wydarzenia społeczno-polityczne w kraju¹⁶.

W aspekcie współcześnie pojmowanej postawy obywatelskiej trudno dziś jednak uczestnictwo w tego typu organizacjach traktować jako jej działaniowy przejaw, choć nie można wykluczyć, iż w jednostkowych przypadkach młodzi ludzie wstępowali w ich szeregi z chęcią działania na rzecz określonych społeczności, których czuli się członkami. Zasadniczo jednak brak autorytetu i zaufania młodzieży do tych organizacji skłonił pewną jej część, zwłaszcza studencką, do szukania pozaoficjalnych form działalności. Dlatego w odniesieniu do sformalizowanej działalności społecznej jako behawioralnego aspektu postawy obywatelskiej młodzieży w PRL należy wziąć pod uwagę także tę, która udzielała się w organizacjach opozycyjnych.

Dla aktywnej opozycyjnie młodzieży szczególnie pod względem podejmowania działań obywatelskich okazał się stan wojenny, który stanowił dla całego społeczeństwa polskiego duże doświadczenie, mające specjalne znaczenie dla wkraczającego dopiero w życie młodego pokolenia. Udział w demonstracjach ulicznych dla dużej części młodzieży, szczególnie w wielkich miastach, stanowił najważniejsze doświadczenie okresu dojrzewania. Był to jednak tylko jeden z wielu przejawów oporu młodzieży przeciwko reżimowi, do których należy zaliczyć także strajki szkolne, malowanie napisów i symboli antykomunistycznych, udział w kolportażu druków podziemnych oraz akcje ulotkowe¹⁷. Także korzenie rozmaitych form działalności studenckich grup samorządowych funkcjonujących w latach osiemdziesiątych na polskich uniwersytetach, które

¹⁵ B. Rogowska, *Rola i miejsce organizacji młodzieżowych w systemie politycznym. Analiza teoretyczna* [w:] *Młode pokolenie Polski*, (red.) B. Rogowska, Wrocław 2000, s. 15–16.

¹⁶ D. Kocięcka, *Młodzież, patriotyzm, obronność. Studium badawcze stosunku młodzieży do problematyki obronności kraju jako przejaw i perspektywa patriotyzmu*, Warszawa 1989, s. 14.

¹⁷ P. Piotrowski, *Udział młodzieży w demonstracjach ulicznych we Wrocławiu w okresie stanu wojennego* [w:] *Młodzież w oporze społecznym 1944–1989*, (red.) M. Kała, Ł. Kamiński, Wrocław 2002.

były przejawami aktywności społeczności studenckiej, tkwiły w oporze przeciw systemowi¹⁸.

Zmiany, które przyniósł 1989 rok, zapoczątkowały w Polsce proces budowania społeczeństwa obywatelskiego, tworzącego możliwość rozwoju różnych organizacji i pojawiania się rozmaitych ruchów młodzieżowych, co dało podstawy nowych zasad funkcjonowania organizacji społecznych w systemie politycznym. Warunki do nieskrępowanej aktywności i działalności stowarzyszeń i ugrupowań o charakterze sformalizowanym i niesformalizowanym spowodowały pewną aktywizację różnych grup młodzieżowych. W tradycyjnych organizacjach pojawiły się dążenia emancypacyjne, żądania i pragnienia wywalczenia większej samodzielności, decyzje o zmianie dotychczasowych programów, celów i sposobów oraz środków działania, skutkiem czego w kilku wypadkach z „dawnej” organizacji pozostała tylko nazwa¹⁹.

Należy mieć jednak świadomość, że pomimo wzrostu liczby młodzieżowych organizacji odsetek młodzieży do nich należących od lat pozostaje na niskim poziomie. Działania o charakterze opozycyjnym stanowiły w czasach PRL swoistą „wyspę aktywności” na tle bierności społecznej młodzieży. Także przełom związany ze zmianą ustroju w 1989 roku nie przyniósł tak istotnego ożywienia społecznego i obywatelskiego młodzieży, jakiego można by się spodziewać.

Przeprowadzone w połowie lat osiemdziesiątych przez D. Kocięcką badania wskazywały na utrzymującą się wówczas ogólną niechęć młodzieży do podejmowania działań społecznych. Według nich tylko 8% badanych odczuwało zdecydowaną potrzebę angażowania się w działania społeczne, 40,6% raczej odczuwało potrzebę, 37,8% raczej nie odczuwało takiej potrzeby, zaś 8,5% nie odczuwało jej zdecydowanie. Według autorki istotnym czynnikiem kształtującym ten stan było przekonanie młodzieży o braku realnego wpływu organizacji młodzieżowych na rzeczywistość społeczną²⁰.

Z drugiej strony badania z roku 1988 dotyczące angażowania się w sprawy społeczne wskazywały, że młodzież znajdowała uzasadnienie dla społecznej aktywności – 57,0% młodych warszawiaków wyraziło wówczas przekonanie o słuszności angażowania się w ulepszanie życia społecznego, zaś według 22,1% powinniśmy wykonywać to, co do nas należy bezpośrednio, gdyż i tak nie mamy wpływu na sprawy społeczne.

Wraz z wielkim otwarciem możliwości rozwojowych po roku 1989 oraz liberalizacją życia społecznego i gospodarczego zmianie uległ stopień zainteresowania normą zaangażowania społecznego. Różnice wyników badań w stosunku do roku 1988 wydają się paradoksalne: w roku 1991 49,1% badanej młodzieży uznało, że należy angażować się w bardziej ogólne sprawy społeczne i włączać się w ulepszanie życia społecznego wszędzie tam, gdzie jest to konieczne. Zaskakujące wydaje się odwrócenie tego trendu

¹⁸ J. Popińska, *Na pograniczu jawności i podziemia. Niezależna grupa samorządowa „Dwunastka” na Uniwersytecie Wrocławskim [w:] Młodzież w oporze...*, op.cit., s. 138.

¹⁹ B. Rogowska, op.cit., s. 21–23.

²⁰ D. Kocięcka, op.cit., s. 13.

w roku 1994, kiedy to liczba respondentów aprobujących sens włączania się w sprawy ogólne wyniosła ponad 70%. Dane te sugerują wzrost poczucia podmiotowości jednostki w latach 1988–1994, jednak nie potwierdzają tego badania dotyczące gotowości do osobistego angażowania się, które świadczą raczej o pewnej wstrzeźliwości i wyczekiwaniu. Na pytanie o odczuwanie potrzeby zaangażowania społecznego twierdzącą odpowiedź w roku 1988 udzieliło 45,4%, w roku 1991 – 42,7%, zaś w roku 1994 – 45,6%.

Autorzy przytoczonych powyżej badań zwracają uwagę, iż ich wyniki należy interpretować różnie, w zależności od okresu realizacji badania. Prawdopodobne jest, że na deklarowanie przez młodzież swej akceptacji dla powinności angażowania się w sprawy społeczne wpływ mają odmienne motywacje, zależne od różnych kryteriów oceny bieżącej sytuacji politycznej i gospodarczej kraju²¹.

4. Działalność obywatelska poza organizacjami

Interesujący nas problem nie ogranicza się tylko do form zinstytucjonalizowanych i grup formalnych. Wyniki badań z lat 1999/2000 wskazują na malejącą liczbę członków i słabe zainteresowanie ze strony młodych organizacjami młodzieżowymi. W porównaniu ze swymi rówieśnikami z krajów byłego bloku socjalistycznego polskie nastolatki są społecznie upośledzone: rzadziej uczestniczą w pracach samorządu szkolnego, organizacjach politycznych, związkowych, czy też działających na rzecz praw człowieka lub społeczności lokalnej. Ów przejaw deficytu obywatelstwa należy traktować jako wynik stanu, w którym dorośli nie zaszczepiają młodym potrzeby pracy społecznej. Jeśli zaś młodzież w ogóle podejmuje jakąś akcję kolektywną, to ma ona zazwyczaj charakter działania bezpośredniego. Należą do nich niekonwencjonalne formy aktywności politycznej, spontaniczne, krótkotrwałe i niemieszczące się w ramach organizacyjnych²².

Potwierdzają to badania M. Prokosz, według której aż 95% badanej przez nią młodzieży podejmuje taką aktywność w formie:

- zbiórki pieniędzy – 22,6 %,
- opieki nad dziećmi – 18,3 %,
- opieki nad chorymi – 15,0 %,
- udziału w akcjach społecznych – 12,2 %,
- opieki nad samotnymi – 7,8%,
- opieki nad uzależnionymi – 6,0%,

²¹ H. Banaszak, L. Rowicki, *Pamięć – Wiedza – Wyobraźnia*, Warszawa 20002, s. 84–85.

²² K. Koseła, *Młodzież wobec spraw publicznych*, [w:] *Rok 2005. Młodzi Polacy jako obywatele (analiza potencjału i możliwości społeczno-politycznych)*, (red.) K. Koseła, K. Pawlina, T. Żukowski, Gdańsk–Warszawa 2002, s. 22–25.

- pomocy bezdomnym – 4,3%,
- aktywności politycznej – 4,0%,
- pomocy ofiarom wojny – 2,8%,
- pomocy ofiarom żywiołu – 2,4%²³.

Według B. Misztala na zjawiska społecznego uczestnictwa i współdziałania, których pochodną jest społeczna aktywność, wpływają zmienne zachodzące w skali lokalnej oraz czynniki makrospołeczne, nawet jeśli owo współdziałanie i uczestnictwo nie przekracza ram lokalnej społeczności²⁴. Z badań przeprowadzonych przez M. Prokosz wynika, że częstym obszarem społecznego działania dla młodzieży jest szkoła, traktowana jako bliska społeczność lokalna. Co jednak charakterystyczne, aktywność ta nie jest związana z preferowanym systemem wartości, czego powodem może być albo traktowanie jej jako powinności, a nie uwarunkowanej wartościami potrzeby, albo chęć uzyskania nagrody lub uniknięcia kary w wewnątrzszkolnym systemie.

Te same badania pokazują, że wysoki poziom internalizacji wartości społecznych nie ma też dużego znaczenia dla działań młodzieży na rzecz pozaszkolnej, najbliższej społeczności lokalnej. Powodem, dla którego wysoki odsetek (ponad 62%) badanych nisko ceni wartości społeczne, będąc jednocześnie aktywnym w środowisku, może być obniżenie rangi wartości „aktywności społecznej” przez łączenie tego pojęcia ze zdevaluowanym „czynem społecznym” lub też uwarunkowanie swej działalności czynnikami zewnętrznymi (opinie rodziców lub sąsiadów). Specyficzna jest też jakość deklarowanej przez młodzież aktywności na tym obszarze: sprowadza się ona przede wszystkim do sporadycznej, jednorazowej, akcyjnej pomocy. Nie ulega jednak wątpliwości, że w zakresie działań społecznych młodzież najpełniej realizuje się w obszarach fizycznie i emocjonalnie najbliższych.

Okazuje się, że także przekonanie o działalności na rzecz kraju nie ma związku z rangą wartości społecznej w prywatnym systemie. Aktywność na tym obszarze wysokiego odsetka młodzieży uwarunkowana jest w dużym stopniu przez organizatorów akcji społecznych, na przykład Wielką Orkiestrę Świątecznej Pomocy. Tak więc także podejmowanie ponadlokalnych inicjatyw ma charakter okazjonalny (zaledwie 4,7% respondentów należy do organizacji o zasięgu krajowym).

Autorka badań konkluduje, iż „młodzież przy wyborze obszaru oddziaływań kieruje się bardziej spontaniczną reakcją na hasła nawołujące do pomocy niż rzeczywistym przekonaniem o słuszności reakcji opartej na własnym systemie wartości. Nie widać tu bowiem określania siebie jako Polaka, którego obowiązkiem jest pomoc innym obywatelom. Być może jednak w taki sposób przejawia się w obecnych czasach patriotyzm deklarowany przez ponad 15% respondentów”²⁵.

²³ M. Prokosz, *Aktywność społeczna młodzieży szkół średnich w środowisku wielkomiejskim*, Wrocław 2000, s. 142.

²⁴ B. Misztal, op.cit., s. 177.

²⁵ M. Prokosz, op.cit., s. 128–131.

Istotnym elementem działań obywatelskich jest uczestnictwo w wyborach parlamentarnych czy samorządowych. Okazuje się, że i na tej płaszczyźnie młodzi Polacy końca lat dziewięćdziesiątych są mniej aktywni od pokoleń - gorzej przecież wykształconych i mniej edukowanych do demokracji – swych rodziców i dziadków, a bliscy swymi zachowaniami wyborczymi dzisiejszym trzydziestolatkom. W rezultacie młodzież w znacznie mniejszym stopniu wpływa na wyniki wyborów niż to wynika z jej procentowego udziału w całym elektoracie²⁶.

5. Drogi obywatelskiej aktywizacji

Jedną z możliwości rozwoju behawioralnego aspektu postawy obywatelskiej jest włączanie młodzieży w proces podejmowania decyzji politycznych. Tego typu partycypacje traktować należy jako formę wychowania obywatelskiego i społecznego. Jakkolwiek postulat rozszerzenia partycypacji obywateli, w tym młodzieży, w życiu publicznym jest szeroko podzielany, to jednak nierozstrzygnięte pozostaje pytanie o jej przedmiot i formy.

Udział młodzieży w życiu publicznym wszystkich szczebli jest drogą jej społecznego i obywatelskiego wychowania, wymagającą jednakże wsparcia w następujących zakresach:

- „1. nabywania takich umiejętności, jak poczucie odpowiedzialności, sprawiedliwości społecznej, tolerancji i solidarności. (...);
2. wciągania młodzieży w demokratyczne struktury, które kształtują ich codzienne sprawy;
3. opartym na dialogu procesie rokowań mającym na celu emancypację i partycypację²⁷.

Niewątpliwie za istotną płaszczyznę uzewnętrzniania i rozwijania postawy obywatelskiej młodych osób należy uznać samorządy szkolne istniejące w niemal wszystkich szkołach już przed wojną. W życiu klasy (szkoły) opartej na zasadach demokracji, której przejawem jest działanie samorządu uczniowskiego, pozwala on rozwijać i utrwalać oraz integrować umiejętności niezbędne do czynnego udziału w życiu społecznym²⁸. Samorządy formalnie istniały w szkołach przez cały okres PRL, odgrywając często dwuznaczną rolę. Stanowiące w okresie stalinowskim swoiste przybudówki ZMP, po 1956 samorządy zaczęły realizować takie funkcje, jak: organizacja kółek zainteresowań, pomoc dla słabszych uczniów, współpraca z nauczycielami. Jednak zarówno wybory do nich, jak i sama działalność podlegały wówczas kontroli nauczy-

²⁶ T. Żukowski, *Polski wyż [w:] Rok 2005...*, op.cit., s. 47.

²⁷ P. Sałustowicz, *Udział młodzieży w samorządności lokalnej – na przykładzie Niemiec [w:] Przeciw bezradności społecznej*, (red.) P. Sałustowicz, Warszawa 2003, s. 65–66.

²⁸ Z. Napiórkowska, *Samorządna organizacja życia klasy*, Kraków 2002, s. 97.

cieli. Do reformy samorządu w niektórych szkołach doszło w latach 1980–1989, gdy czasami stawał się on narzędziem ruchu odnowy oraz próby zmiany szkoły według młodzieńczych pragnień i marzeń²⁹. Jak już wspomniano, szereg działań, głównie o charakterze opozycyjnym, podejmowały także samorządy studenckie. Współcześnie, gdy samorządność może być realnym filarem organizacji życia klasy, wpisując się w systemową działalność edukacyjną nastawioną na uczenie obywatelskości, wśród młodzieży zainteresowanie działaniem w ramach szkolnych samorządów jest raczej niskie. Samorządy okazują się jeszcze jednym niedostrzeganym przez młodych narzędziem wpływania na otaczającą ją rzeczywistość.

Jednym z pomysłów na rozwijanie postawy obywatelskiej wśród młodego pokolenia w aspekcie działaniowym w 1990 roku była idea powoływania w gminach młodzieżowych rad gmin, z których pierwsza powstała w Częstochowie. W roku 2003 takich młodzieżowych rad gmin i powiatów funkcjonowało już około 200. Ich działanie w 2001 roku wzmocniła nowelizacja ustawy o samorządzie gminnym, która określiła drogę powoływania, charakter i zasady wyboru, zaś zasady jej funkcjonowania pozostawiła w gestii gminy. Ogólnie rzecz ujmując, młodzieżową radę gminy tworzy młodzież szkół gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych wybrana przez swych rówieśników w drodze demokratycznych wyborów. Jest to bezpartyjne ciało o charakterze doradczym, którego celem jest upowszechnianie wśród młodzieży idei samorządności oraz zwiększanie jej aktywności w danym środowisku. Powinna ona także prowadzić wśród młodzieży kampanię informacyjną na temat swojej roli oraz samorządu terytorialnego, a także umożliwiać młodzieży spoza rady włączanie się do realizacji podjętych inicjatyw. Istotnym utrudnieniem upowszechnienia i rozwoju działalności młodzieżowych rad gmin jest brak wiedzy na temat sprawdzonych mechanizmów ich działania. Stąd też, między innymi, w celu rozpowszechniania tej wiedzy powołana została Ogólnopolska Federacja Młodzieżowych Samorządów Lokalnych³⁰.

Szczególnie miejsce w systemie młodzieżowych organizacji, w ramach których działanie jest behawioralnym aspektem postawy obywatelskiej, zajmuje współczesne harcerstwo. Jego specyfika w świetle analizowanego zagadnienia wynika z faktu, iż jednym z podstawowych celów ZHP jest dziś aktywizacja młodzieży, rozbudzanie i rozwijanie postawy obywatelskiej. Na harcerskie wychowanie patriotyczne, obywatelskie i europejskie składają się między innymi: kształtowanie „patriotyzmu w codziennym życiu”, wzmacnianie poczucia odpowiedzialności za swój kraj, kształtowanie świadomości narodowej, np. dumy z polskiej kultury, budowanie przywiązania do symboli narodowych, kształtowanie otwartości na świat i drugiego człowieka, przygotowanie do świadomego i pełnego uczestnictwa we wspólnocie europejskiej, kształtowanie orientacji

²⁹ K. Kosiński, *Nastolatki '81. Świadomość młodzieży w epoce „Solidarności”*, Warszawa 2002, s. 180.

³⁰ S. Tkaczyk, *Standardy funkcjonowania w Polsce młodzieżowych rad gmin, młodzieżowych rad powiatu [w:] Przeciw bezradności społecznej*, (red.) P. Sałustowicz, Warszawa 2003, s. 71–78.

w problemach współczesnego świata. Realizacja tych zadań ma rozwinąć wśród harcerzy świadome oraz aktywne życie i uczestnictwo w otaczającym świecie i wśród ludzi. Zasadniczo cały obszar szeroko rozumianej edukacji obywatelskiej jest realizowany przez harcerski system wychowawczy. W tym procesie wykorzystuje się takie elementy harcerskiej metody jak: system małych grup, uczenie przez działanie. Dla edukacji patriotycznej, obywatelskiej i europejskiej w strukturach harcerskich ważną rolę odgrywa nie tylko treść realizowanych zadań, ale także ich forma. Stąd też dla nauki działań w społeczności lokalnej, umiejętności niezbędnych w życiu każdego człowieka i obywatela wykorzystuje się sejmiki, debaty, kuźnice, zadania, zwiady³¹.

Podsumowując, należy zwrócić uwagę na fakt, że postawy obywatelskie młodzieży w Polsce najslabiej przejawiają się w ich aspekcie behawioralnym. Młodzież, która, jak wskazują badania, w dużym zakresie identyfikuje się ze swą grupą narodową i obywatelską, uznaje wagę wartości obywatelskich i narodowych, posiada przyzwoity zasób wiedzy obywatelskiej, nie podejmuje obywatelskich działań. Okazuje się też, że choć zmiana systemowa wpłynęła na formy działania aktywnej części młodzieży, to jednak nie spowodowała znaczącego wzrostu jej odsetka.

LITERATURA:

- Aktywność i aktywizacja społeczna*, (red.) A. Gurycka, Warszawa 1976.
- Banaszak H., Rowicki L., *Pamięć – Wiedza – Wyobraźnia*, Warszawa 20002.
- Böhner G., Wanke M., *Postawy i zmiana postaw*, Gdańsk 2004.
- Demokracja i wybory. Raport z badań „Opinie Polaków – jesień '85”*, (red.) S. Gebethner, Warszawa 1988,
- Fromm E., *Mieć czy być?*, Poznań 1995.
- Jednostka wobec władzy*, (red.) M. Ziółkowski, B. Pawłowska, R. Drozdowski, Poznań 1994.
- Kocięcka D., *Młodzież, patriotyzm, obronność. Studium badawcze stosunku młodzieży do problematyki obronności kraju jako przejaw i perspektywa patriotyzmu*, Warszawa 1989.
- Kosiński K., *Nastolatki '81. Świadomość młodzieży w epoce „Solidarności”*, Warszawa 2002.
- Kozak Cz., *Postawy społeczno-moralne młodzieży licealnej*, Legnica 1986.
- Materiały do nauczania psychologii*, (red.) L. Wołoszynowa, Warszawa 1966.
- Mądrzycki T., *Psychologiczne prawidłowości kształtowania się postaw*, Warszawa 1970.

³¹ P. Smardz, *Nasz barwny świat: wychowanie patriotyczne, obywatelskie i europejskie po harcersku*, Warszawa 2002, s. 4–5.

- Mika S., *Psychologia społeczna*, Warszawa 1981.
- Misztal B., *Zagadnienia społecznego uczestnictwa i współdziałania*, Wrocław 1977.
- Młode pokolenie Polski*, (red.) B. Rogowska, Wrocław 2000.
- Młodzież w oporze społecznym 1944–1989*, (red.) M. Kała, Ł. Kamiński, Wrocław 2002.
- Napiórkowska Z., *Samorządna organizacja życia klasy*, Kraków 2002.
- Obuchowski K., *Psychologia dążeń ludzkich*, Warszawa 1965.
- Prokosz M., *Aktywność społeczna młodzieży szkół średnich w środowisku wielkomiejskim*, Wrocław 2000.
- Przeciw bezradności społecznej*, (red.) P. Sałustowicz, Warszawa 2003.
- Rok 2005. Młodzi Polacy jako obywatele (analiza potencjału i możliwości społeczno-politycznych)*, (red.) K. Koseła, K. Pawlina, T. Żukowski, Gdańsk–Warszawa 2002.
- Smardz P., *Nasz barwny świat: wychowanie patriotyczne, obywatelskie i europejskie po harcersku*, Warszawa 2002.
- Teorie postaw*, (red.) S. Nowak, Warszawa 1973.
- Witkowski L., *Dwoistość w pedagogice Bogdana Suchodolskiego*, Kraków 2001.
- Wychowanie obywatelskie. Studium teoretyczne, porównawcze i empiryczne*, (red.) Z. Melosik, K. Przyszczypkowski, Toruń–Poznań 1998.